

**Szociológia és
Kommunikációtudomány
Doktori Iskola**

TÉZISGYŰJTEMÉNY

András Hanga

Nemzeti identitás Székelyföldön

Székelyföldi fiatal felnőttek kisebbségi identitásának átalakulása

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Dr. Demeter Márton, Ph.D.
egyetemi docens

Budapest, 2021

Kommunikáció és Szociológiai Intézet

TÉZISGYŰJTEMÉNY

András Hanga

Nemzeti identitás Székelyföldön

Székelyföldi fiatal felnőttek kisebbségi identitásának átalakulása

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Dr. Demeter Márton, Ph.D.
egyetemi docens

© András Hanga

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	3
1. Témaválasztás indoklása.....	4
2. A felhasznált módszerek.....	6
2.1. A másodelemzés módszertana és a kutatások kiválasztása.....	7
2.2. Az egyéni, félig strukturált interjúk módszertana.....	7
2.3. A fókuszcsoportos interjúk módszertana.....	8
3. A kutatás eredményei.....	8
4. Következtetések összegzése.....	11
5. Főbb hivatkozások.....	16
5.1. Nyomtatott forrásjegyzék.....	16
5.2. Egyéb forrásjegyzék.....	18
6. A témakörrel kapcsolatos saját és társszerzővel írt publikációk.....	19
6.1. Konferenciakötet.....	19
6.2. Online folyóirat.....	19
6.3. Könyvfejezet.....	20
6.4. Könyvszerkesztés.....	20
6.5. Társszerzővel írt tanulmányok.....	20
6.6. Témában megtartott előadások.....	20
7. Függelék.....	21

1. Témaválasztás indoklása

A székelyföldi magyarság körében úgy tűnik, hogy elindult egy kézzelfogható társadalmi változás, ami feltételezésem szerint leginkább az identitás változásában ragadható meg: az igen sokszínű magyarságon belül a közel másfél milliós romániai magyar kényszerközösség egy tömbben (Székelyföldön) élő része történelmi múltjából és kollektív emlékezetéből fakadóan – etnikai, kulturális és nyelvi szigetként létezve – magyar nyelvű, a székely jelzővel megkülönböztetett „nemzeti” identitást igyekszik megmutatni. Ennek megvalósítására és legitimálására különösen alkalmasak a politika különböző közéleti megnyilvánulási formái, a politikai nyelvújítás, a szervezett politikai tüntetések, a korábbi elhasználandó szimbólumok újdonsült „nemzetire” való lecserélése, a „nemzeti” ünnepek felfedezése és nyilvános megtartása, a „nemzeti” elv mentén működő intézmények kialakítása.

A Kárpát-medencében élő magyarság esetében sajátos helyzetéből fakadóan többnyire három közösségről, illetve a közöttük lévő viszonyról esik szó: az összmagyarság, az anyaországi magyarság és a nemzeti kisebbségeknek számító határon túli magyarok. Ebben a rendszerben a székelyföldi magyarság mint elkülönülő társadalmi csoport „elképzelt közösségként” tűnik fel (Anderson 1983). Ennek az anyaországtól elszakított kényszerközösségnek vállalt és közös tapasztalata van a kisebbségi létről és határozott elképzelése a kisebbségi nemzetépítésről, a kisebbségi nemzetté való válásról (Bárdi – Szarka 2007). Egy elképzelt közösség megalkotásához azonban nélkülözhetetlen történelemmé alakítani az emlékezetet, amelyhez szükség van olyan intézményrendszerre, ami által az újraértelmezett múlt örökségének felidézését programmá lehet tenni ünnepek és évfordulók, szertartások és rítusok, a történelmi emlékezetet megtestesítő emlékhelyek, kulturális alkotások formájában – ezeken keresztül intézményesül a nemzetfelfogás és alakul ki a nemzeti identitás. A modern nemzetek kialakulása során az embereknek be kellett fogadniuk a nemzeti identitást és azonosulniuk kellett vele, ami azért volt lehetséges, mert tudatosult már bennük korábban valami „nemzetszerűség”. Ez a tudatosodás a nemzeti érzés felfedezése, ami lehetővé tette a társadalom nemzetként való létét. E folyamatnak három nélkülözhetetlen tényezője a közös múlt emlékezeteként kezelt „sors”, a kulturális és nyelvi kapcsolatok, amelyek a társadalmi kommunikáció konstitutív alapját képezik, valamint a magát nemzetként meghatározó csoport tagjainak egyenlősége – a civil társadalom létrejötte (Hroch 2000). A székelység esetében kitapinthatóan létezik mindhárom tényező, ugyanakkor nem tekinthetjük egyszer és mindenkorra kialakultnak, sajátos helyzetükből fakadóan folyamatosan keresik – és találják meg – az elkülönülésre, az önmaguk azonosítására alkalmas jegyeket, gondoljunk csak az örökített székelykapura (Gagyai 2004) vagy a fogyasztást nemzetiesítő Igazi Csíki Sörre.

Bár nem példa nélküli eset a székelység története, mégis érdemes a modern nemzetek kialakulása felől megközelíteni, és ehhez ismét Hroch (2000) gondolatait felidézni. A hosszú 19. században a magyarság saját hazájában egy német nyelvű elit uralkodása alatt élt, tehát a társadalom kapitalista átalakulása során a vezető réteg más etnikumú volt, mint a társadalom többsége. Az első világháború következményeként a magyarság jelentékeny része az „anyaország” határán kívül rekedt és államalkotó többségi nemzettudattal nemzeti kisebbséggé vált, amit csak erősítettek a második világháború területi revíziói. Románia az egy tömbben élő székelység felszámolására törekedett. Tette ezt számtalan eszközzel, a közigazgatás átszervezésével (megyésítés – nivelul NUTS III), kényszer lak- és munkahely kijelölésével (kihelyezés), falurombolással, a magyar többségű városok román ajkúakkal való felduzzasztásával, titkosszolgálati eszközökkel. Ebben az időszakban a „szemérmes” nemzetpolitikát folytató kádári politika gyakorlatilag sorsukra hagyta a határon túli magyarokat, s ezen csak az 1989-1990-es forradalmak és szabad választások voltak képesek változtatni. Mindeközben két generáció nőtt fel többé-kevésbé elszigetelve az anyaországtól. 1990 után újra szövődtek a két nemzetrészt összefűző szálak, a magyarországiak egy része a székelységben vélte felfedezni az „igaz(i) magyart” és a Székelyföldön élő magyarok végre eljuthattak a nemzet fővárosába, Budapestre, ahol viszont állampolgárságukra és lakóhelyük területi elhelyezkedésére tekintettel lerománozták őket. A magyarországi „váltógazdálkodásos” kormányzás hol kötelességének érezte a határon túli magyarság felkarolását (2001. évi LXII. tv. a szomszédos államokban élő magyarokról), hol ellenük hangolta az anyaországiakat (2004. évi országos népszavazás, 2004. december 5.). A népszavazás eredménytelen volt, a szavazásra jogosultak 37,49%-a ment el szavazni és az „igen” szavazatok száma mindössze 3,14%-kal haladta meg a „nem” szavazatok számát. A székelyföldiekben ekkor válhatott a sok egyéni élmény kollektív élménnyé, ekkor tudatosulhatott bennük, hogy nem tartoznak az anyaországiakhoz, különböznek tőlük. Deutsch nyomán mondhatjuk, hogy a nemzettudat megszületéséhez szükséges valami, ami kollektíven tudatosul az etnikai csoporttagjaiban (Deutsch 1966). A székelység esetében a népszavazás érdektelensége nyomán tudatosult magárautaltság-érzés (Papp Z. 2011) erősíthette fel az egyre határozottabb székely „nemzeti” identitás kialakítását. A ma széles körben ismert és használt székely zászlót a Székely Nemzeti Tanács fogadta el 2004. januárban, robbanásszerű elterjedése és a székely autonómia szimbólumává válása szintén 2004. decemberben történt.¹ Megsokasodtak a Székelyföldet önálló földrajzi egységként felmutató akciók, de ezek is – a váltógazdálkodásos kormányzásnak és a vele változó

¹ Ennek tudományos igényű feltárása meghaladja a disszertáció kereteit, ugyanakkor a kutatás során készített fókuszcsoporthoz kötik a székelység szembesülését az anyanemzettel és ez segítette az új székely zászlót, hogy a székely önállóság jelképévé váljon.

nemzetpolitikának köszönhetően – 2010 után kaptak kiemelkedő szerepet és politikai támogatást. A megfigyelt társadalmi változások is abba az irányba mutatnak, hogy a székelyföldi magyarság fiataljai egyre inkább Erdélyt tekintik hazájuknak, székelynek vallják magukat és elfogadhatónak tartják Székelyföld politikai, földrajzi, etnikai (és nemzeti) önállósodását – „a nemzeti test [...] teret igényel magának” (Hroch 2000, 18). A székelység „nemzetté” válásának más előfeltételeit is tapasztalhatjuk: a közös nyelv és szokások rendszere, lehatárolható „saját” történelmi területen élő, etnikailag homogén lakosság, közös történelmi tudat, nemzeti fogyasztás, hatékony társadalmi kommunikációs csatornák, önálló és fiatal értelmiség.

A székelyföldi fiatalok körében a székely nemzeti kisebbségi identitás kitapintható és az anyaországi magyar, valamint a román nemzeti identitás konkurens identitásaként jelenik meg. Vajon hol tart ez a „nemzetépítés”, egyáltalán nevezhetjük-e nemzetépítésnek azt, ami a székely etnikai csoporton belül zajlik?

A kommunikáció participációs modelljének (PTC) perspektívájából a disszertáció alapkérdése az, hogyan válhat és lehet egy magányos ágens a székely (nemzeti) közösség részévé, milyen többlet-felkészültségekkel (tudásokkal, preferenciákkal, regulátorokkal) kell rendelkeznie ehhez. Hogyan konstituálódik (és regulálódik) az ágensek által egy nem eredendő közösség (a nemzet), miféle prezentációra, spektációra, konstrukcióra és legitimációra van szükség ahhoz, hogy a székely ágensek a többlet-felkészültségeik birtokában magukat nem eredendő nemzeti közösségként lássák és láttassák? Hol tart a székely ágensek nem eredendő (nemzeti) közösséggé, kollektív ágenssé való formálódása, legitim-e a székelység mint nemzeti közösség, egyáltalán, beszélhetünk-e valamiféle kommunikatívról ezzel kapcsolatban?

2. A felhasznált módszerek

A kutatás a székelyföldi magyar anyanyelvű fiatalok identitásukkal kapcsolatos meglátásainak szisztematikus megfigyelése, olyan kérdésekre keresi a válaszokat, amelyek viselkedésre, diskurzusra, szimbólumhasználatra és identitásra vonatkoznak. A minél pontosabb, átfogóbb kép kialakítása érdekében több módszer alkalmazása is indokolt volt (trianguláció):

- 1) a rendszerváltás utáni reprezentatív, nagymintás kérdőíves ifjúságkutatások másodelemzése a székelyföldi fiatal felnőttek válaszainak szűrése révén,
- 2) az egyéni, félig strukturált interjúk,
- 3) a fókuszcsoporthoz tartozó interjúk.

A módszerek együttes alkalmazásával az egyének nézőpontjából igyekszem megérteni a társadalmi folyamatokat.

A PTC perspektívájából adódóan a kommunikációt állapotnak tekintem, ezért állapotnak tekintem a problémamegoldáshoz elérhető felkészültséget is. Az állapot pedig változhat, így pedig a közösségek is megváltozhatnak. Ilyen értelemben az egyes közösségek széteshetnek vagy átrendeződhetnek, újak jöhetnek létre belőlük/helyettük. Tehát az állapotváltozás azt is jelentheti, hogy a korábbi állapot is megmarad, miközben a közösségen belül valami változik, megjelenik benne valami új a régebbi mellett vagy helyett. Az, hogy a székelyföldi fiatal felnőttek milyen csoporthoz tartozónak érzik magukat, mit gondolnak ennek kapcsán saját identitásukról és hogyan viszonyulnak az őket körülvevő más csoportokhoz, az csak az adott csoporton belül vizsgálható. Az eredmény az éppen aktuális állapotot mutatja, csakis azt lehet meghatározni, hiszen az adott (etnikai, nemzeti) csoportra jellemző attitűdök és az attitűdök hatókörében megjelenő tartalmak nem általánosak, változhatnak. Mindez egy dinamikusan változó valóság, éppen ezért nem is hasznos általánosítani.

2.1. A másodelemzés módszertana és a kutatások kiválasztása

A rendszerváltás után készült nagymintás, reprezentatív kérdőíves ifjúságkutatási felmérésekből azok a surveyk kerültek kiválasztásra, amelyek a kutatás céljának megfelelő részletességgel foglalkoznak a székelyföldi magyar fiatalok nemzeti identitásával. Ez alapján hét kutatás (Kárpát Projekt 1997, Mozaik 2001, Kárpát Panel 2007, Erdélyi Magyar Fiatalok 2008, Kárpát Panel 2010, Erdélyi Magyar Fiatalok 2013, Kincses Kolozsvár 2015) került kiválasztásra, amelyekben két szűrés került alkalmazásra:

- 1) Maros, Hargita és Kovászna megyei válaszadók,
- 2) a kérdőív kitöltésének időszakában 18-35 év közötti korosztály.

A nagymintás ifjúságkutatások vizsgált egysége minden esetben a fiatalok, a településre és az életkorra vonatkozó szűrések következtében az adatbázisok megfelelőek a jelen dolgozat céljainak. Az áttekintés során csak az azonos kérdések és a hozzájuk tartozó megegyező válaszlehetőségek kerültek összehasonlításra, így elkerülve azt, hogy a kérdések mássága közrejátszhatott az eredményekben. Az adatok felvétele 1997 és 2015 között történt, és bár nem mind tekinthető aktuálisnak, a nemzeti identitás változásának kimutatására kiválóan alkalmas adatbázisok. A korábbi adatgyűjtésekkor eredetileg használt meghatározások megfelelnek a jelenlegi elemzés céljának, ugyanakkor néhol nehézséget okozott a változók egységesítése, ez az összehasonlítások során külön jelzésre került. Az adatbázisok másodelemzését az SPSS 21-es verziójával készítettem el.

2.2. Az egyéni, félig strukturált interjúk módszertana

A vizsgálati időszakban tizenöt egyéni, félig strukturált interjú készült. Két interjút készítettem a Maros megyéhez tartozó Nyárad-mentén (határvidéknek nem tekintem, de az „overlapping” jelensége már érezhető). A harmadik interjú Kovászna megyében,

Kézdivásárhelyen készült (a Kárpát-medence legkeletibb fekvésű magyar többségű városa, ahol a lakosság mintegy 85%-a magyar anyanyelvű). A többi interjút online készítettem több platform segítségével (Skype, Google Meet, Messenger). Az interjúk felvételekor a legtöbb alany (8 fő) Székelyföldön tartózkodott, egy fő Kolozsváron (székelyudvarhelyi születésű), két fő pedig Budapesten (az egyik marosvásárhelyi, a másik sepsiszentgyörgyi születésű). A beszélgetések a következő témakörök mentén történtek: nemzeti identitáskritérium és hovatartozás, etnocentrizmus, a többségi román és az anyaországi magyar társadalomhoz fűződő viszony, nemzeti szimbólumok és jelképek, autonómiatörekvések és állampolgárság. Az interjúk során egyrészt a konkrét kérdésekre vonatkozó adatok gyűjtése, másrészt az alany identitásának, cselekvései szándékának és társadalmi beágyazottságának feltárása történt ad hoc elemzéssel.

2.3. A fókuszcsoportos interjúk módszertana

A harmadik alkalmazott kvalitatív módszer a társadalomtudományi kutatások egyik legelterjedtebb formája, a fókuszcsoportos interjú. Összesen 7 helyszínen (egy online) készült 8 fókuszcsoportos interjú 2013 és 2016 között: Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Gyergyószentmiklós, Csíkfalva, Székelyudvarhely, Csíkszereda. A fókuszcsoportok kialakításakor figyelembe vettem a nemet, az életkort, a családi állapotot, a foglalkozást, a lakóhelyet és a településtípust. Minden alkalommal 3-7 fő vett részt a beszélgetésben (minicsoport), amely átlagosan 90-110 percig tartott. A fókuszcsoport megszervezésének módja egyrészt a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (Sapientia EMTE) oktatóinak közreműködésével, másrészt helyi közösségalkotó személyek, helyi cégek és a Sapientia EMTE hallgatóival való egyeztetéssel történt. Az adatfelvételek során kiemelt szerephez jutottak a korábbi felmérésekben hangsúlyosan jelentkező témakörök, mint az önbesorolás, az önbesorolást lehetővé tevő határmegvonások, a csoportok közötti viszonyok és a mindennapi élettel kapcsolatos megküzdési stratégiák, amelyek az identitásban változásokat okozhatnak. Az interjúk során szóba került aktuálpolitikai témákat és szempontokat csak annyiban jelenítem meg, amennyiben azok túlélték a napi aktualitásukat és általánosan, széleskörűen beépültek a kollektív emlékezetbe. A fókuszcsoportos interjúk elemzését az Atlas.ti 5.0 programmal végeztem el.

3. A kutatás eredményei

A *másodelemzések* során az alábbi hét kategória mentén térképeztem fel az egy tömbben élő székelyföldiek nemzeti identitását és annak változását:

- nemzeti identitáskritériumok: államnemzeti vagy kultúrnemzeti identitás mértéke,
- nemzeti etnocentrizmus és állampolgárság-centrizmus formái és kijelentései,
- magyarságérzet érzelmi megélése,

- nemzeti hovatartozás,
- Romániában magyar nemzetiségüként élni,
- nemzetpolitikai szempontok: a státustörvény és a kettős állampolgárság,
- kitelepedés gondolata.

A székelyföldi társadalmon belül elindult változásokról tanúskodik, hogy a másodelemzésekre felhasznált kutatásokban 2007-ben megjelent a székely önbesorolásra vonatkozó kérdés és válaszadási lehetőség. A vizsgált csoport körében a kultúrnemzeti identitás jellemzőbb, mint az államnemzeti. Kiemelkedően fontosnak tartották a válaszadók, hogy aki magyar, az érezze is magáénak a magyar kultúrát, vagyis a magyar kultúráról szóló tudás és az ahhoz fűződő pozitív viszony számukra a magyar identitás egyik legfontosabb pillére. Inkább előnynek mint hátránynak tekintik a magyar identitást, és egyre többen vannak azok, akik nem tartják feltétlenül szükségesnek magyarságuk megélésének feltételeként, hogy életük nagy részében magyarok között éljenek. A válaszadók identitásukkal összefüggésben kevésbé tekintették fontosnak a magyar állampolgárságot és azok aránya is csökkenő mértéket mutatott, akik valamilyen mértékben egyet is értettek a feltétellel. A magyar anyanyelvet olyan feltételnek tartották, ami szükséges a magyarnak lenni érzéshez, a magyarként való elfogadáshoz és az ezt feltétlenül szükséges kritériumnak tartók aránya erőteljes növekedést mutatott. Az etnocentrizmus vizsgálatából kiderült, hogy a válaszadók általában határozottan, ám nem szélsőségesen elutasítók a román állammal kapcsolatban, bár több mint kétharmaduk kifejezetten elutasította a román etnikummal való azonosulást. Az etnocentrizmus mértékének növekedésére utal a saját nemzettel kapcsolatos kritikai attitűd csökkenése. Amennyiben a nemzeti önbesorolás mint csoporttagság merült fel, a válaszadók kétharmada inkább vallotta magát erdélyi/székely/romániai magyarnak, és egyharmad arányban magyarnak (kiegészítő jelző nélkül). Ám ha igen-nem válaszra kényszerítette a kutató a válaszadót, akkor 90% fölötti a magukat a magyar nemzethez tartozónak vallók aránya. Ha a székely is bekerült a válaszlehetőségek közé, akkor az erdélyi és az erdélyi magyar ugyan megőrizte kétharmadát, de a magyar kategória visszaszorult 20%-ra és a válaszadók közel 16%-a választotta tudatosan a székelyt. Ugyancsak 16%-os arányban választották másodlagos csoporttagságnak a székelyt, de megemelkedett a magyar kategóriát megjelölők száma is, ami azt mutatja, hogy a vizsgált csoport magyarságtudata nincs összhangban a magyarországi nemzettudattal. A kulturálisan öröklődő kérdésekben székely változást mutatnak a felmérések – ezek a szocializációval öröklődnek – a napi tapasztalatokra épülő ítéletalkotásban 2010-ig a magyarságtudat csökkenése, utána pedig az enyhe növekedése tapasztalható. A székely öntudat és vele a székely önbesorolás erősödést mutat, a szó jelentése is változik, bizonyos esetekben és tulajdonságokban az elkülönülés, a határmegvonás eszköze. A vizsgált célcsoport körében nem tipikus a szélsőséges

etnocentrizmus, beállítódásuk jellemzően kultúrnemzeti mint államnemzeti. A székelyföldiek esetében a hazafogalom nem játszik kiemelkedő szerepet az önmeghatározásban, ha mégis, akkor az egyre inkább Erdélyhez és Székelyföldhöz kötődik, így a „határon túl” fogalma a diskurzusokban egyre inkább elválk a magyarországi jelentésétől.

Az egyéni, félig strukturált interjúk egyik legfontosabb tapasztalata, hogy a kisebbségi lét rányomja bélyegét az alanyok életére. Az identitás egy keret, amit az ágens a személyes élettörténetével tölt ki és a körülötte lévő világot a közössége által birtokolt tudáshalmaz segítségével értelmezi. Az etnikai elnyomás nyelvi formája van aki számára sérelemként reprezentálódik, mások alkalmazkodnak a körülményekhez. A lokális többség etnocentrizmusa olyan, mint a berendezkedett megszálló idegen, aminek nagyobb léptékű analógja a közel húszmilliós románságon belül az egy tömbben élő magyarság. A lokális többségben élő magyarság mégis párbeszédet sürget a többségi nemzettel, helybeli számszerű többségét kellő tárgyalási pozíciónak tekinti, mert számukra a lokális közösség fontosabb, mint az „elképzelt” nemzeti közösség. Ezért a többségi nemzeti állam működését a kisebbség elleni küzdelemként reprezentálják, bár önmagukat sokszor nem tekintik kisebbségnek még kisebbségben sem, ha önmagukat a tömbmagyarsághoz sorolják. A román nyelv ismeretét – még ha egyesek a „konyhanyelvet” is hiányosan beszélik – kulturális többletnek tartják, ezzel is a nyitottságot, az együttműködési készségét, a kulturális fölényt jelzik. A nemzeti auto- és heterosztereotípiák nagymértékben alakítják a nemzeti azonosságtudatot, a heterosztereotípiák a másik csoportról (románok és magyarországi magyarok) alkotott vélemények, amelyek változó mértékben pozitív és negatív elemeket is tartalmaznak, nagymértékben befolyásolják a rögzült klisék, a viszonyrendszer, illetve a közösen átélt események. A saját csoportról alkotott vélemények többnyire pozitív elemeket tartalmaznak (autosztereotípiák). Megfigyelhető egy bizonyos fokú közeledés a román társadalom felé, az együttélés, az együttműködés, a mindennapok történései konstitutív alapot jelentenek számukra, szemben a fizikailag és mentalitásban egyre inkább távolodó magyarországi társadalommal. Az egyének pozitív szociális identitás kialakítására törekednek (Tajfel 1978), amely az adott közösség fennmaradásának alappillére, ennek egyik lehetséges formája a közösség történelme, szokásai és normái alapján történő „többségbe” kerülés, amely a Székelyföldön számbeli többségükből fakadóan kivitelezhető, másik formája a társadalmi integráció, azaz a többségi román állam tagjaival szembeni különbségek csökkentése, ez a mindennapi együttélés, az életmód, a gazdasági megküzdési stratégiák mentén látszik érvényesülni, végső formája pedig az asszimiláció, ami Székelyföldön többségi helyzetükből fakadóan kevésbé veszélyes folyamat.

A fókuszcsoporthoz tartozó interjú résztvevőire a korábbiakhoz hasonlóan a kultúrnemzeti identitás ismérvei voltak jellemzőek, az etnikai önbesorolás alapjai a rokonság, a hagyományörzés, a vallás, a nyelv, a történelem és a stigmatizáció fogalmai mentén értelmeződtek. A másság és

az exkluzivitás karakteres kódjai a “góbé-specifikumokban” testesülnek meg, az interjúalanyok a találékonyságot, a furfangot, a makacsságot, az elszántságot és a küldetéstudatot nevezték meg, mint leginkább jellemző székely tulajdonságokat. A csoport körében megjelent a büszke öntudatosság, a származással kapcsolatos büszkeség, az önállóság, amelyek erősítették az autosztereotípiákat. Az egyediség és a karakter kialakításának egyik tartópillére az etnikai kultúra objektumaihoz fűződő viszony, amely lehetőséget teremt az elkülönbözőségre (ugyanakkor nem képez minden esetben éles eltéréseket), a vizsgált csoport körében a székely himnusz, a székely zászló és a sport volt a három legfontosabb meghatározott elem. Fontos megjegyezni, hogy az interjúalanyok mintegy fele az anyaországiakat “ők”-ként kezelte, így az autosztereotípiák heterosztereotípiaként is értelmezhetővé vált. A kisebbségi léthelyzet bizonyítási kényszerként is megnyilvánulhat, ennek két típusát különböztették meg az interjúalanyok: a “nagymellényest” és a csendesen meghúzódozó, hagyományokat tisztelő székelyt. A fókuszcsoporthoz tartozó interjúalanyok adataiból igyekeztem identitás-ideáltípusokat képezni, nyolc változó segítségével hasonlítottam össze az adatközlőket és bár nem jelenthetem ki, hogy önálló típusokat ismerhettem volna fel az önbesorolás és a változók metszeteként, két nagyobb csoport mégis körvonalazódott: 1) székely, erdélyi magyar és székely-magyar, 2) magyar önbesorolásúak csoportja. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a két egymástól legtávolabb álló csoport esetében – a ’székely’ és a ’magyar’ – is több a közös vonás, mint amennyire különböznek egymástól.

4. Következtetések összegzése

Az önálló nemzetként való megmutatkozás olyan helyzetekben fordulhat elő leginkább, ahol nagy számban és egy tömbben, lényegében egynyelvű és egykultúrájú etnikai csoport él, ami nyelvileg mind kulturálisan élesen el tudja különíteni magát az őt körülvevőktől, és az sem jelent akadályt, hogyha térben elkülönülve hasonló kultúrájú illetve nyelvű etnikum vagy nemzet létezik. Ilyen esetben az etnikai önidentifikáció a brubakeri triádikus viszonyokat mutatja (Brubaker 1996), jelen esetben a román és a magyar állam, valamint a székelyföldiek közötti kapcsolat vonatkozásában. A román államra jellemző nemzet erősítő nacionalizmus nemzetideológiája etnokulturális, többségi tudatukból fakadóan a kisebbségre gyakorolt nyomás mindennapos, amely legtöbbször a nyelvhasználat kapcsán (az államnyelv ismeretének szükségességét a román állam számonkéri polgárain), valamint a székelység létezésének tagadásában mutatkozik meg (ha nem léteznek, akkor kollektív jogaik sincsenek). Az idegennyelv nem tudásának, elutasításának, akár megtagadásának az oka egyes esetekben a “megszálló” idegen nyelvének és kultúrájának elutasítása (Szabó 2006; 2016). A vizsgált korosztály számára az ebből származó konfliktusok meghatározó emlékek, a létezésük

kétségbevonása (Székelyföld nem létezik, a magukat székelynek vallók is valójában elmagyarosított románok) gyakran visszatérő sérelem, ahogyan a stigmatizáció is (“lebozgorozás”), amely a kategorizáció által a székely nemzeti kisebbségi identitás erősödését fokozza. Ebből következően a székelyföldi fiatalok inkább elutasítók, mint elfogadóak (bár lokális szinten az arányok változatosak), a sztereotípiák és az előítéletek pedig a különféle interetnikus viszonyok, a stigmatizáció és az agresszió mentén értelmeződnek. A magyar államra jellemző anyaországi nacionalizmus küldetésének és jogának tartja, hogy figyelemmel kísérje a kisebbség sorsát. A magyar társadalom részéről azonban a székelyföldi fiatalok hátrányos megkülönböztetést tapasztalnak, ami a haza elvesztését és a kisebbségi nemzeti identitás erősödését eredményezi. Ehhez járult hozzá a 2004. december 5-i népszavazás sikertelensége is, amelyet a székelyföldiek az elnyomottság, a magáraulaltság érzésével azonosítottak (Papp Z. 2011). A fiatalok szerint a magyar és a román társadalom hozzáállása a kisebbségi közösséghez alig különbözik. A másodelemzések és az egyéni interjúk során nagyjából elfogadó attitűd volt tapasztalható, a fókuszcsoporthoz tartozó interjúk során azonban a magyar identitás háttérbe szorítását és a székely nemzeti identitás előtérbe kerülését lehetett tapasztalni, az elkülönülés terminusai folyamatosan jelen voltak. A különbség oka értelmezésem szerint a kutatómódszerterületen rejlik, mert a fókuszcsoporthoz tartozó interjúk csoportdinamikája és az interjúalanyok egymásra gyakorolt hatása a tematizáció által alkalmat teremtett az elvárt válaszok háttérbe szorítására. A brubakeri triád harmadik összetevője a kisebbségek nacionalizmusa, amiből fakadóan “természetes” követeléseket támaszt a többségi állammal szemben, mint az elismerés, a legitimitáció és az autonómia. Annak érdekében, hogy mindezt megvalósítsák, a székelyföldiek legfontosabb erényének az összetartozást és a zártságot tekintik, amelynek forrása a származással kapcsolatos büszkeség és a területi identitás.

A kutatás alanyai nemzeti identitásukat többnyire születéssel járó jogként definiálták, hivatkozási alapként felmenőiket nevezték meg. A „saját” nemzeti csoport számukra egy kettős mezsgyén való folytonos öngazolásként létezik, a lenézés és megbecsülés ambivalenciája, vegyes érzelmek és megmagyarázhatatlan tévhitek jellemzik a székely kisebbség és az anyaországi magyarok kapcsolatát. A fiatalok egy csoportja nem különítette el élesen a székelységet a magyarságtól, mások számára azonban a “magyarság” egyre inkább a kirakatösszetartozás mögött felismerhető széthúzást, a folytonos megalázás érzését hordozta magában, a szégyenérzetet érzők száma azonban alacsony volt.

A vizsgált csoport körében végzett nagymintás kutatások sorozata által mért lassú nemzettudat változás következtében az alanyok egy jelentős része elkezdte a székely etnikai identitás elemeit felerősíteni. A közös identitáselemekben meglévő kismértékű eltérésekre felfigyeltek és ezeket oly mértékben nagyítják fel, hogy megfeleljen az új “nemzeti”

identitásnak. A kultúrnemzeti magyar identitás összetevőit elkezdték helyettesíteni a “székely” jelzővel illetett tulajdonságokkal, viselkedésekkel, szimbólumokkal, ami által a magyar nemzeti identitás – a “magyar” jelző elhalványodásával – fokozatosan székely nemzeti identitássá válik. Az elkülönülés időszaka több generációt átölel, mozgatórugói a generációk közös élménye (“lerománózás”, hagyományok, életmód), a kollektív emlékezet (népszavazás, magukra utaltság), az auto- és heterosztereotípiák (“góbéság”, “székely” nyelv és életmód) és kulturális emlékezet (történelmi múlt, “erdélyiség”). Önazonosságukat alapvetően két irányban mutatják meg, a többségi román és a többségi magyar társadalomtól is elhatárolódnak, az együttélés kollektív élménye azonban sok esetben nagyobb közeledést mutatott a románok felé, mint a magyarországi magyarok irányába. Ennek ellenére románként kategorizálni őket az identitásuk durva megsértése, a tudatlanság fokmérője, azonban furcsa kettősségre mutat rá: ami a románok részéről – a “bozgorozással” együtt – nacionalista megnyilvánulás, addig a magyarok részéről a nemzetietlenség fokmérője. A nemzetietlenség szerintük az egyik legfontosabb választóvonal székely és magyar között, de a “tápos” és a “nyávogó” sztereotípiák mentén is határt képeznek, egyúttal a magyarországiakat is etnicizálják (Papp Z. 2012), ennek az egyik eszköze az előbb említett két jelző, illetve a többi különbségteremtő kategória is. Ez a jelenség végig érezhető volt a kutatás során.

A román többségi társadalmat erdélyi és Kárpátokon túli részre tagolják, ez utóbbit sztereotípiák és előítéletek nyomán egyértelműen elutasítják, az erdélyi románságot, különösen lokálisan, a velük együttélőkkel elfogadóbbak. Ennek oka, hogy az otthon biztonságában az emberek nagyobb valószínűséggel veszik észre a román nemzetiségűek pozitív és konstruktív viselkedését. A jelenség mögött a pozitív epizódikus érzések által módosult hosszantartó integráns érzelmek állnak (Forgács 2003), a Kárpátokon túliakkal szemben viszont “elvárás” a sztereotíp, előítéletes magatartás. Sem a magyar, sem a román nemzeti identitás nem megfeleltethető a székely „nemzeti” identitással, de nem egy új nemzet születésének vagyunk a részesei, hanem az összmagyarság egy részét – lényegében a székelyföldi magyarokat – érintő nemzettudat módosulásnak. Ezt a folyamatot a mindenkori magyarországi és romániai (nemzet)politika befolyásolhatja, de valóságos veszélyt a fiatalok gazdasági indíttatású elvándorlása, a korfa alulról való kiüresedése jelent.

A PTC perspektívájából a disszertáció alapkérdése az volt, hogyan válhat és lehet egy individuális ágens a székely (nemzeti) közösség részévé, milyen többlet-felkészültségekkel (tudásokkal, preferenciákkal, regulátorokkal stb.) kell rendelkeznie ehhez. Hogyan konstituálódik (és regulálódik) az ágensek által egy nem eredendő közösség (a nemzet), milyen prezentációra, spektációra, konstrukcióra és legitimációra van szükség ahhoz, hogy a székely ágensek a többlet-felkészültségeik birtokában magukat nem eredendő nemzeti közösségként lássák és láttassák? Hol tart a székely ágensek nem eredendő (nemzeti)

közösséggé, kollektív ágenssé való formálódása, legitim-e a székelység mint nemzeti közösség, egyáltalán, beszélhetünk-e valamiféle kommunikatívról ezzel kapcsolatban? A válasz magától értetődően nem lesz igen vagy nem, mert bár a kommunikációra úgy tekintek mint állapotra, a nemzetté válás, egy nemzet kialakulása folyamatként (is) értelmezhető, amelyben a “mérőföldkövek” állapotként mutatkoznak. A mérőföldkövek leírhatók kommunikatív állapotként, a továbbiakban ezen állapotok közül egynek a leírására teszek kísérletet.

Az identitás egy keret, amit az ágens a személyes élettörténetével, annak attribútumaival tölt ki. Az individuális ágensek sajátvilágát interjúk által kísértem meg feltárni, amelyben az identitás sajátos integráció eredményeként helyezkedik el. Az identitás integráltságának deskriptív tartalmát nincs okom megkérdőjelezni, a kutatás célcsoportjába tartozók – emlékeztetőül: a székelyföldi 18-35 év közötti fiatalok – identitásából fakadó mozgástere lehetővé teszi számukra, hogy székelly identitásuk kapcsán legitim módon beszéljenek székelly nemzeti identitásról. A nemzeti identitás lényegi deskriptív tartalma a fontosabb nemzeti identitáskritériumok (felkészültségek): az önbesorolás, a saját(os) nyelv, a jelképek, a haza, a történelem, a góbé-specifikumok, az ünnepek, a másokhoz való viszony (stigmatizáció, nyelvi konfliktusok, önállóság, büszkeség stb.), a hagyományörzés és a vallásosság. Az identitás nemzetiként való megmutatkozása a nemzeti identitáskritériumokon keresztül a nemzetet konstituáló felkészültségeken, az ágensek által interiorizált intézményeken keresztül lehetséges, vagyis ahhoz, hogy önálló székelly nemzetként, mint nem eredendő közösséggént és kollektív ágensként mutakozzanak, közös és kölcsönös felkészültségekben kell részesedniük a nemzet, mint kollektív ágens által. Ez a részesedés az ágensek sajátvilágának megmutatkozása során nem volt kitapintható. Az individuális ágensek mozgástere, cselekvési lehetőségei és akciói nem terjednek tovább a nemzet egyes attribútumainak konfliktusmentes prezentálásán (pl. zászló, himnusz, hagyományörzés, összetartozás), amely a mozgástér határát is kijelöli. Az önálló nemzetként való mutakozás sajátos színtere jóval szűkebb és így konfliktusosabb, mint a legitimált nemzetként mutakozó kollektív ágenseké. A székelly identitású individuális ágensek kategoriális mozgástere in vitro nem nevezhető önálló nemzeti színtérnek, mert csak részlegesen diszkusszált és prezentált, határa konfliktusos, nyelvezete formálódó és az ágensek faktuálisan nem felkészültek a mozgástér használatára, határainak (újra)definiálására. Kompetenciájuk in vivo nem terjed tovább a tárgyalási horizont kialakításának lehetőségén, bár egyes individuális ágensek legitim székelly nemzeti identitásúként kívántak mutakozni egy olyan színtéren, amely jelenleg nem legitim mint nemzet – közös konstitutív alap híján nem kerülhetnek kommunikatív állapotba más ágensekkel. Tehát a székelly nemzeti identitású individuális ágensek megmutakozásukhoz konstituáltak maguknak színteret, ugyanakkor mozgástérük, amit legitim módon

használhatnak, jóval szűkebb – a székely nemzeti identitású individuális ágensek csoportja. Vajon megmutatkoz(hat)nak-e székely nemzeti identitású kollektív ágensként?

Anderson a nemzetet elképzelt közösségként írja le (Anderson 1983), amelynek tagjai többnyire nem ismerik egymást, de hiszik, hogy jelentős számban vannak más individuális ágensek is, akik az adott nemzeti kollektív ágenshez tartozónak tartják magukat. Közös (többlet-)felkészültségeik teszik lehetővé, hogy nemzetként mutakozzanak meg, a nemzethez tartozás pedig sajátviláguk integráns része, amit a nemzet mint kollektív ágens felkészültségeivel támogat. Kommunikációs színtere az individuális ágensek sajátvilágának összerendeződése által jön létre. Az ágensek sajátvilágának összerendeződése sajátviláguk azon részét érinti, amelyek a nemzeti identitáskritériumokkal kapcsolatos felkészültségekhez fűződnek, és a kollektív ágens sajátvilágát képezik. “Az összerendeződés akkor tartós, ha kölcsönös tudások nem igényelnek folyamatos reflexiót.” (Domschitz – Hamp 2007, 142) A tartós összerendeződés tartós színtereket is jelent, amin a létrejövő kollektívumok kollektív sajátvilággal rendelkeznek. Az így konstituálódott kollektív ágens az individuális ágensektől elkülönülve, de nem függetlenül tőlük létezik, és rendelkezik valamiféle önállósággal, intézményekkel. A kutatások során az önálló székely nemzet kollektív ágenshez köthető önálló intézmény nem volt kitapintható, a székely identitású individuális ágensek sajátvilága túlnyomóan az etnikai/kulturális felkészültségek mentén volt összerendeződött, ezért az nem igényelt folyamatos (ön)reflexiót valamint regulációt. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a székely etnikai identitású ágensek, illetve azok egy része, ne tenne kísérletet egy székely nemzet kollektív ágens kommunikatív alapjának konstituálására, amint azt a fókuszcsoportos interjúk is megerősítették. Az ehhez kapcsolódó attitűdjeik és attitűdtárgyaik konvergálnak, az ágensek integrációja erősödött a kutatás által felölelt időszakban. Nem szabad megfelekedezni arról, hogy a kollektív ágens – így a nemzet is – adaptív, létrejötte és stabilitása (esetenként válsága és megszűnése) az őt alkotó individuális ágensek (hozzáférhető) többlet-felkészültségének elérhetőségét tükrözi. Hatókörét és ebből fakadóan mozgásterét (→ színterét) stabilitásának mértéke jellemzi. A székely etnikai alapú kollektív ágens stabilitása magas, nem igényel állandó önreflexiót. A székely nemzet kollektív ágensnek már kimutatható a dinamikája és kicsi a stabilitása (változásban lévő), de belső nyilvánosságának témái bővülnek (pl. a magyar nemzeti jelképekhez vs. székely “nemzeti” jelképekhez való viszony, az anyaországhoz és Romániához való viszony), vagyis a tematizáció által gyarapodnak a hozzáférhető többlet-felkészültségei. A tematizáció nem csak azt jelenti, hogy a közelmúltban legitimé vált a székely etnikai csoportról mint nemzetről való diskurzus, hanem megváltozott az is, ahogy korábban kommunikálva volt: a célcsoportban teret kapott – és nem a fókuszcsoportos interjúk által – a magyar nemzettől való elkülönülés lehetősége.

A székely etnikai alapú kollektív ágens – mint minden kollektív ágens – felkészültségei az őt alkotó individuális ágensek felkészültségeiben gyökereznek, és ha adaptációra kényszerülnek az individuális ágensek, akkor a felkészültségeik megváltoztatása szükségszerű – a változás nyilvánvalóan összefügg a probléma valamikénti felismerésével. Ha a nemzeti identitást alkotó felkészültségeket érinti az adaptációs kényszer, akkor a nemzeti identitásban bekövetkező változások a nemzet kollektív ágens felkészültségeiben – sajátvilágában – is változásokat okoz. Feltételezve, de nem tekintve bizonyítottnak, ha a 2004. decemberi népszavazás sikertelensége adaptációs kényszert okozott sokszázezer székely etnikai önazonosságú, de magyar nemzeti identitású individuális ágens számára, akkor a felismert probléma és annak megoldása – a csalódottság, a magukra maradottság érzésén keresztül – elvezethetett az önálló székely nemzet mint a probléma megoldását jelentő elérhető kívánatos állapot felismeréséhez.

Zárómondatként összefoglalva a kutatásom eredményét, kijelenthető, hogy a székely mint nemzet kollektív ágens konstitutív alapja nincsen meg, nyilvánossága igen korlátozott, azonban a székely etnikai identitású kollektív ágens nyilvánosságában már legitim módon lehet prezentálni és diszkusszálni a székely nemzet kollektív ágens konstitutív alapjáról, sajátvilágának többlet-felkészültségeiről.

5. Főbb hivatkozások

5.1. Nyomtatott forrásjegyzék

- Anderson, Benedict (2006) [1983] *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről.* (ford. Sonkoly Gábor) Atelier füzetek, 8., L'Harmattan – Atelier, Budapest. 44-51., 138-170.
- Biró A. Zoltán – Bodó Julianna (2011) *A „hargitaiság”. Egy régió kultúraépítési gyakorlatáról.* In: Szimbolikus térhasználat: ünnepek, jelképek. Szerk.: Bodó Julianna. Alutus Kiadó, 66-72.
- Bodó Barna (2013) *Kisebbségi magyar fiatalok identitásváltozatai.* In: Szabó A., Bauer B., Pillók P. (szerk.): MOZAIK2011 – Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Kutatási jelentés. Belvedere. Szeged-Budapest.
- Bodó Julianna – Biró A. Zoltán (2000) *Szimbolikus térfoglalási eljárások.* In: Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban. (szerk. Bodó Julianna). Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 9-42.
- Bourdieu, Pierre (1985) *Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának kritikai elemzése.* Szociológiai Figyelő (1): 7–22.
- Brubaker R., Feischmidt M., Fox J., Grancea L. (2006) *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town,* Princeton: University Press.
- Brubaker, Rogers (1996) *Ártalmas állítások.* (ford. Neményi László) In: Beszélő (1. évf.) 7. sz. 26. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/artalmas-allitasok> [2013. 03. 18. 21:35]
- Brubaker, Rogers (2007) *Nacionalizmus új keretek között.* (ford. Erdősi Péter) L'Harmattan Kiadó, Budapest.

- Castells, Manuel (2006) [1996] *Az identitás hatalma.* (ford. Berényi Gábor, Rohonyi András) Gondolat – Infonia, Budapest.
- Csata Zsombor – Kiss Dénes – Veres Valér (2007) *Kárpát Panel – Erdély. Gyorsjelentés 2007.* In: Papp Z. Attila, Veres Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái.* Gyorsjelentés. MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Budapest.
- Csepeli György (1992) *Nemzet által homályosan.* Századvég, Budapest.
- Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária – Csere Gábor (1998): *Jelentés a Tündérkertből. Romániai magyarok és románok nemzeti identitásmentái Erdélyben.* In: Társadalmi riport, Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.). Budapest, TÁRKI, 527-548.
- De Cillia, R.; Reisigl, M.; Wodak, R. (1999) *The Discursive Construction of National Identities.* In: *Discourse Society*, 1999, 10. sz. 149.
- Domschitz Mátyás – Hamp Gábor (2007) *A kommunikáció színtereiről.* In: Horányi Özséb (szerk.) *A kommunikáció mint participáció.* Budapest, AKTI-Typotex, 101-174.
- Elekes Tibor (2011) *Székelyföld közigazgatás-földrajzi változásai a 13. századtól napjainkig.* Földrajzi Közlemények 135. 4., 415–429.
- Ercsei Kálmán (2017) *Ifjúságkutatás Romániában 1989-et követően.* In: Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYS 2015 kutatás eredményei. (2017) Papp Z. Attila (szerk.) Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 91-133.
- Geertz, Clifford (1973) *The Interpretation of Cultures.* Basic Books, New York.
- Horányi Özséb (2007) *A kommunikáció participációra alapozott felfogásáról.* In: Horányi Özséb (szerk.) *A kommunikáció mint participáció.* AKTI-Typotex, Budapest, 246-264.
- Horányi Özséb – Szabó Levente (2007) *A kommunikáció ágenséről.* In: Horányi Özséb (szerk.) *A kommunikáció mint participáció.* AKTI – Typotex, Budapest, 175-236.
- Karl Deutsch (1966) *Nationalism and Social Communication.* 2nd. ed. M. I. T. Press, New York.
- Kántor Zoltán (2000) *Kisebbségi nemzetépítés – a romániai magyarság, mint nemzetépítő kisebbség.* In: *Regio* (11. évf.) 3. sz. 219-241.
- Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái.* Gyorsjelentés. (2007) Papp Z. Attila, Veres Valér (szerk.) MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Kiss Tamás – Barna Gergő – Sólyom Zsuzsa (2008) *Erdélyi magyar fiatalok 2008. Közvélemény-kutatás az erdélyi magyar fiatalok társadalmi helyzetéről és elvárásairól. Összehasonlító gyorsjelentés.* Institutul pentru studierea problemei minorităților naționale (ISPMN), Kolozsvár.
- Kiss Tamás (2015) *Increasing Marginality, Ethnic Parallelism and Asymmetric Accommodation. Social and Political Processes Concerning the Hungarian Community of Transylvania.* *Minority Studies* 18.
- Measuring Identity. A Guide for Social Scientists.* (2009) Abdelal, Herrera; Johnston, McDermott (eds.). Cambridge University Press.
- Merton, Robert K., Fiske, Marjorie És Kendall, Patricia L. (1956): *The Focused Interview. A Manual Of Problems And Procedures.* Glencoe, Illinois: The Free Press. Megjelent a Tömegkommunikációs Kutatóközpont Módszertani Sorozatában, VIII. évfolyam, 35. szám

- MOZAIK2001. *Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében.* (2002) In: Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László, Nemeskéri István (szerk.) Nemzeti Ifjúságkutató Intézet. Budapest.
- MOZAIK2011 – *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Kutatási jelentés.* (2013) In: Bauer Béla, Pillók Péter, Szabó Andrea (szerk.) Belvedere. Szeged-Budapest.
- Pete Krisztián – P. Szilczl Dóra (2007) A kommunikáció intézményeiről. In: Horányi Özséb (szerk.) A kommunikáció mint participáció. Budapest, AKTI – Typotex, 17-100.
- Síklaki István (2006) Vélemények mélyén. A fókuszcsoporthoz, a kvalitatív közvélemény-kutatás alapmódszere. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Smith, Anthony D. (2001) [1991] *National Identity.* Penguin Books, London
- Szabó Miklós (1989) Program és állapotideológiák. In: Tallár Ferenc (szerk.): Politikai kultúra Magyarországon. 1896-1986. Medvetánc könyvek, Atlantis Program. 93-108.
- Tönnies, Ferdinand. (1983) *Közösség és társadalom.* (ford. Berényi Gábor, Tatár György) Gondolat Kiadó, Budapest.
- Veres Valér (2005a) *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Veres Valér (2005b) *Az erdélyi magyar fiatalok nemzeti identitását meghatározó tényezők.* In: Csata István – Csata Zsombor – Erdei Itala – Gábor Kálmán – Nagy (Bernáth) Julianna Krisztina, Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.) A perifériáról a centrumba. Belvedere Meridionale, Szeged.
- Veres Valér – Papp Z. Attila – Geambaşu Réka – Kiss Dénes – Márton János – Kiss Zita (2012) *Szociológiai mintázatok. Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálatai alapján.* Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (ISPMN) Kiadó, Kolozsvár.
- Weber, Max (1998) *A társadalomtudományi és társadalompolitikai megismerés „objektivitása”.* In Wessely Anna (szerk.): Tanulmányok. Osiris: Budapest. 7-69.

5.2. Egyéb forrásjegyzék

- Bakk Miklós És Mtsai: *Kerettörvény a régiókról (Az autonómia-csomagterv része, 2003).*
http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf501.pdf [2018. 10. 12. 14:50]
- Lege pentru modificarea legii Nr. 2/1968 privind organizarea administrativă a teritoriului Republicii Socialiste România.* (1968) Buletinul Oficial, Bucureşti.
- Manualul personalului de recensămînt* [Népszámlálási útmutató] (1991)
http://colectaredate.insse.ro/phc/metadata/RO_Manual1992_RO.pdf, 95-96. p. [2018. 11. 10., 19:40]
- Recensămîntul general al populaţiei şi al locuinţelor din anul 1992* (1994) Vol. I.-IV. Bucureşti, Comisia Naţională de Statistică
- Recensămîntul general al populaţiei şi al locuinţelor din anul 2002* (2003) Rezultate parţiale. Bucureşti, Institutul Naţional de Statistică
- Recensămîntul general al populaţiei şi al locuinţelor din anul 2011.* Vol. I.-II.
<http://www.recensamantromania.ro/noutati/volumul-ii-populatia-stabila-rezidenta-structura-etnica-si-confesionala/> [2018. 06. 21. 10:08]
- Székelyföld Autonómia Statútuma. <https://www.sznt.org/hu/dokumentumok/statutum/8-szekelyfoeld-autonomia-statutumuma> [2018. 10. 12., 15:49]
- Az erdélyi megyék közigazgatási határainak változása a középkortól napjainkig. Erdélyi Magyar Adatbank, Kolozsvár. (<http://elekes.adatbank.transindex.ro>)

6. A témakörrel kapcsolatos saját és társszerzővel írt publikációk

6.1. Konferenciakötet

- András Hanga (2017): *Többségi tudattal, kisebbségiként élni Székelyföldön – esettanulmány.* In: Bakó Rozália Klára; Lajos Katalin; Hubbes László Attila; Tapodi Zsuzsa (szerk.) *Idegen - Strainul - Stranger: Kivonatok - Interdiszciplináris konferencia Csíkszereda, Románia: Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Műszaki- és Társadalomtudományi Kar, Társadalomtudományi Tanszék*, pp. 16-17.
- András Hanga (2017): *A székely identitás szerepe a Székelyföldről elvándoroltak hazatérésében.* In: Keresztes Gábor; Kohus Zsolt; Szabó P. Katalin; Tokody Dániel (szerk.) *Tavaszi Szél Konferencia 2017: Nemzetközi Multidiszciplináris Konferencia: Absztraktkötet.* Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ) 477 p. p. 207.
- András Hanga (2015): *A várpalotai Trianon Múzeum nemzeti mitológiai kollázsa.* In: *Új magyar mitológia: a szakralizált őstörténet médiaprezentációi és rítusai: II. SZEMEISZTOSZ Konferencia a magyar alternatív történettudat diskurzusairól.* Sepsiszentgyörgy, Románia: Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Műszaki- és Társadalomtudományi Kar, Társadalomtudományi Tanszék, 19 p. pp. 5-5.
- András Hanga (2015): *Többségi tudattal, kisebbségi románként élni Székelyföldön: esettanulmány.* In: Csiszár, Imre (szerk.) *Tavaszi szél: absztraktkötet 2015.* Budapest, Magyarország: Publio Kiadó, Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ) p. 31
- András Hanga (2014): *Erdélyi magyar kisebbségi nemzeti identitás a Nemzeti Összetartozás Napjának tükrében.* In: Csiszár, Imre; Kőmíves, Péter Miklós (szerk.) *Tavaszi Szél 2014/Spring Wind 2014: II. kötet Állam- és jogtudomány, közigazgatás tudomány, had- és rendészettudomány, Debrecen, Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ) p. 28*

6.2. Online folyóirat

- András Hanga (2021): *A Dangerous Dream in the Hungarian Nation's (Re)building.* LIMES 2020/VII. (megjelenés alatt)
- András Hanga (2021): *A 2019-es romániai elnökválasztás második fordulója a székelyföldi megyékben.* SZÉKELYFÖLD - TERRA SICULORUM 25: 3 pp. 73-91., 19 p.
- András Hanga (2020): *A székely identitás szerepe a Székelyföldről elvándoroltak hazatérésében – egy hiányzó stratégia.* KISEBBSÉGI SZEMLE 5: 1 pp. 63-93., 30 p.
- András Hanga (2020): *Változó székely identitás. A nemzettudat sajátosságai a székelyföldi fiatalok körében.* HONISMERET 48: 3 pp. 42-49., 8 p.
- András Hanga (2020): *A székelyföldi románság mint kisebbség: Esettanulmány.* KULTÚRA ÉS KÖZÖSSÉG 11: III pp. 21-28., 8 p.
- András Hanga (2016): *A liberális sajtótörténet mint politikai mitológia.* MÉDIAKUTATÓ: MÉDIAELMÉLETI FOLYÓIRAT 17: 1 pp. 115-118., 4 p. (recenzió)
- András Hanga (2016): *Monroe E. Price: A televízió, a nyilvános szféra és a nemzeti identitás.* In: András Hanga (szerk.) *Kommunikációs terek 2016.* Budapest – Sepsiszentgyörgy, T3 Kiadó, Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ) 198 p. pp. 162-166., 5 p. (recenzió)
- András Hanga (2015): *Csikfalva község identitásformáló székely motívumai.* JEL-KÉP: KOMMUNIKÁCIÓ KÖZVÉLEMÉNY MÉDIA 2015/4 pp. 3-8., 6 p.

- András Hanga (2015): Kapitány és Kapitány: Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón és utána. In: András, Hanga (szerk.) Kommunikációs terek. Budapest – Nagyvárad, Új Mandátum Könyvkiadó 176 p. pp. 149-156., 8 p. (recenzió)
- András Hanga (2015): Székely András Bertalan: Dunának, Oltnak... – román-magyar kulturális találkozások Budapesten. EGYHÁZ ÉS TÁRSADALOM: MAGYAR PAX ROMANA ONLINE (recenzió)
- András Hanga (2014): A hírnév ereje: Összehasonlító elemzés a Viszki szabadulása kapcsán DUNAKAVICS 2: 1 pp. 7-29., 23 p.

6.3. Könyvfejezet

- András Hanga (2019): *A nemzeti identitás megőrzésének közösségi módszerei*. In: Gasparics Judit; Ruda Gábor; Székely András Bertalan; Szabó Palócz Attila; Kovács András; Dupka György; András Hanga; Nick Ferenc; Radvánszky Ferenc. Kárpátalja – Oktatás, kultúra, hitélet és nyelvi folyamatok. Pilisvörösvár, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, 116 p. pp. 43-59., 16 p.
- András Hanga (2017): *Az identitás kulturális szimbólumai. Stílusorientált közösségek relacionális konstrukciója*. In: András Hanga (szerk.) Kommunikációs terek 2017. Budapest – Sepsiszentgyörgy, T3 Kiadó, Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ) pp. 134-146., 12 p.
- András Hanga (2015): *Erdélyi magyar kisebbségi nemzeti identitás a Nemzeti Összetartozás Napjának tükrében – Sajtóelemzés*. In: András Hanga (szerk.) Kommunikációs terek. Budapest – Nagyvárad, Új Mandátum Könyvkiadó, 176 p. pp. 48-58., 10 p.

6.4. Könyvszerkesztés

- Kommunikációs terek 2018*. András Hanga – Lips, Adrián (szerk.) Budapest – Sepsiszentgyörgy, T3 Kiadó, Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ), 206 p. (ISBN: 9789731962726)
- Kommunikációs terek 2017*. András Hanga (szerk.) Budapest – Sepsiszentgyörgy, T3 Kiadó, Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ), 217 p. (ISBN: 9789731962658)
- Kommunikációs terek 2016*. András Hanga (szerk.) Budapest – Sepsiszentgyörgy, T3 Kiadó, Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ), 198 p. (ISBN: 9786155586026 ISBN: 9789731962597)
- Kommunikációs terek*. András Hanga (szerk.) (2015) Budapest – Nagyvárad, Új Mandátum Könyvkiadó, 176 p. (ISBN: 9786158004473)

6.5. Társszerzővel írt tanulmányok

- András Hanga – Szakács István (2018): *Egy városi identitáskutatás módszertani dilemmái*. In: András Hanga – Lips Adrián (szerk.) Kommunikációs terek 2018. Budapest – Sepsiszentgyörgy, T3 Kiadó, Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ), 206 p. pp. 105-115., 11 p.
- András Hanga – Szakács István (2016): *"Osztt a Heinekentűl loptuk vóna?" A nemzeti identitás mint márkatényező – az igazi Csíki Sör*. In: András Hanga (szerk.) Kommunikációs terek 2016. Budapest – Sepsiszentgyörgy, T3 Kiadó, Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ), 198 p. pp. 105-117., 13 p.

6.6. Témában megtartott előadások

- András Hanga (2019): *A székely nemzet épülése*. I. Interdiszciplináris konferencia a Kárpát-medencei magyarság társadalmi és gazdasági helyzetéről (Miskolc, 2019. november 8-9.)

- András Hanga (2017): *Nemzeti elemek a marketingkommunikációban – egy székelyföldi sör esete*. XXII. Bolyai Konferencia (Budapest, 2017. március 18.)
- András Hanga (2017): *A székely identitás szerepe a Székelyföldről elvándoroltak hazatérésében*. XX. Tavaszi Szél konferencia (Miskolc, 2017. március 31. - április 2.)
- András Hanga (2017): *Az emlékezet kanonizálása – csikfalviak történeteiből*. Szimbiózis – Kulturális Antropológiai Fesztivál (Budapest, 2017. május 12-13.)
- András Hanga (2016): *Az Igazi Csíki Sör mint identitásformáló székely brand*. Fialat Kommunikációkutatók Fóruma (Csíkszereda, 2016. május 30.)
- András Hanga (2015): *Emléknep, gyásznep, győzelmi ünnep? A Nemzeti Összetartozás Napjának értelmezései*. Megmaradni, de hogyan? Adalékok a közösségi identitás szempontjainak interdiszciplináris megközelítéséhez című nemzetközi konferencia (Csíkszereda, 2015. november 7.)
- András Hanga - Szakács István (2015): *"Oszd a Heinekentől loptunk vóna?" A nemzeti identitás mint márkatényező – az igazi Csíki Sör*. Tudományos Hét, Vezetés- és vállalkozástudományi és Közgazdaságtudományi Szekció, (Dunaújváros, 2015. november 10.)
- András Hanga (2015): *Kisebbségi sors saját országban: az ember és tragédiája részeként*. In: Szimbiózis Kulturális Antropológiai Fesztivál (Budapest, 2015. április 24.)
- András Hanga (2014): *Versengő identitáspolitikák az erdélyi magyar kisebbségi nemzeti identitás alakításában*. BCE Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskola zárókonferencia, (Budapest, 2014. június 20.)
- András Hanga (2014): *Nyárádmente identitásformáló székely motívumai*. Magyar Kommunikációtudományi Társaság: Kommunikáció, kreativitás, kultúra konferencia, (Budapest, 2014. november 28.)
- Szakács István - András Hanga (2013): *Historizmus és identitásformálás*. Tudományos Hét - Egyhetes konferenciasorozat a Dunaújvárosi Főiskolán a TÁMOP-4.2.3-12/1/KONV-2012-0051 számú, "Tudományos eredmények elismerése és disszeminációja a Dunaújvárosi Főiskolán" c. pályázat támogatásával, Dunaújvárosi Főiskola (2013. november 11-15.)

7. Függelék

A dolgozat egy 44 oldalas függelék tartalmaz, ahol olyan ábrák, grafikonok, táblázatok és szöveges elemek találhatóak, amelyek bár nem kaptak helyet a főszövegben, de fontos részét képezik a dolgozatnak.